

ONLAYN TOPLU KATALOQ

Namiyə Xəlilova

Bibliografyaşünaslıq kafedrası, müəllim

Onlayn toplu kataloq

Xülasə: Müasir kitabxana-bibliografya sahəsinin ən böyük problemlərindən biri elektron milli toplu kataloqun yaradılması işində kitabxanaların əməkdaşlığıdır. Bu baxımdan bəzi beynəlxalq və milli onlayn toplu kataloqlarının roluna xüsusi diqqət yetirilir; fəaliyyətinin əsas istiqamətləri nəzərdən keçirilir. Məqalədə uğurlu informasiya xidmətinin ayrılmaz hissəsi olan toplu elektron kataloqun əhəmiyyəti və toplu elektron kataloqu yaratmaqda kitabxanaların rolu müzakirə olunur.

Сводный онлайн каталог

Резюме: Одной из самых больших проблем в области современной библиотеки и библиографии является сотрудничество библиотек в создании сводного национального электронного каталога. В связи с этим особое внимание уделяется роли некоторых международных и национальных онлайн-каталогов; Рассмотрены основные направления деятельности. В статье обсуждается важность сводного электронного каталога, который является неотъемлемой частью успешного информационного сервиса, а также роль библиотек в создании сводного электронного каталога.

Online union catalog

Abstract: One of the major problems of the modern library and bibliographic sphere is the cooperation of libraries in building the national union electronic catalog. In this respect, the special attention is given to the role of some international and national online union catalogs; the main directions of its activity are considered. The paper focuses on importance of union electronic catalog as an integral part of successful information service and the role of libraries in building the union electronic catalog.

Açar sözlər: toplu kataloq, informasiya, onlayn, kitabxana, OCLC, AZLIBNET.

Key words: union catalog, information, online, library, OCLC, AZLIBNET.

Ключевые слова: сводный каталог, информация, онлайн, библиотека, OCLC, AZLIBNET

Giriş: Kitabxanaların növləri və funksiyaları bir neçə minilliklər ərzində olduğu kimi eyni qalsa da, inteqrasiya olunmuş rəqəmsal kommunikasiya sistemlərinin inqilabi şəkildə yayılması müasir cəmiyyətdə onların funksiyalarına ciddi təsir göstərmiş və mürəkkəbləşdirmişdir. Müasir kitabxanalar bir çox prosedur və funksiyadan ibarət mürəkkəb sistemlərdir.

Texnologiyanın cəmiyyətə təsiri müəyyən bir ardıcılıqla reallaşır. Bu ardıcılıqlı informasiya cəmiyyətinin də formalaşmasını təmin edən əsas xüsusiyyətlərdən biridir. İnformasiya cəmiyyətinin inkişaf prosesinə təsir etdiyi ilk sahə iqtisadi sahədir. İnformasiya cəmiyyətində informasiya və texnologiyanın təsir etdiyi ikinci sahə sosial sahədir. Siyasi sahə, informasiya və texnologiya

baxımından köklü yenilənmənin cəmiyyətə təsir etdiyi üçüncü sahədir. İqtisadi, sosial və siyasi sahələrdən sonra ardıcılığı tamamlayan növbəti sahə mədəniyyət sahəsidir. İnformasiya cəmiyyəti əsas mədəniyyət müəssisələrindən olan kitabxanaların ənənəvi funksiyalarını fərqli bir mövqeyə daşımışdır.

Kompüter və telekommunikasiya texnologiyaları informasiya sferasındakı mütəxəssislərin yeni nəslinə istifadəçilərə aktual məlumatları effektiv və səmərəli şəkildə seçmək, təşkil etmək, almaq və ötürmək imkanı verir. Bu gün internet sənədlərin əldə edilməsi, texniki işlənməsi, dövriyyəsi, soruq xidməti, mənbələr mübadiləsi, sənədlərin çatdırılması və s. kimi ənənəvi kitabxana fəaliyyətlərində inqilab etmişdir. Müasir informasiya partlayışı dünyasında internet kitabxanalar üçün zərurətə çevrilir. Bu da elektron informasiya erasına keçməyə imkan verir. Bəlkə də başqa heç bir yenilik kitabxana-bibliografiya sahəsinə internet qədər böyük ölçüdə təsir göstərməyib.

Dünya bir-birinə bağlı qlobal bir cəmiyyətə çevrilməklə yanaşı, internetin erkən istifadəsi həm kitabxanaların, həm də kitabxanaçı-bibliografların əsas rollarını, paradigmalarını və təşkilati mədəniyyətini dəyişirdi, bu da informasiyanın çatdırılmasının yeni modullarını təklif etməklə kitabxana və informasiya sistemlərinə dərin təsir göstərirdi. Elektron bibliografiya müasir cəmiyyətdə müxtəlif amillərin təsiri altında formalaşır.

Məsələnin qoyuluşu: Hazırda qlobal səviyyədə İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyalarının inkişafı, əsasən veb texnologiyaların, o cümlədən internet servisinin dinamik inkişafı mövcud xidmətlərin elektron alternativinin hazırlanmasına səbəb olmuşdur. Elektron kommunişasiya, elektron təhsil, elektron hökumət, elektron bank işi və s. O cümlədən bizə məlum ənənəvi kataloqları da indi elektron kataloqlar əvəz etməkdədir. Dünyada olduğu kimi Azərbaycan da elektron kataloq anlayışı inkişaf etməkdə və nəticə etibarilə müvafiq internet resursları hazırlanmaqdadır.

Onlayn kitabxana kataloqları kitabxana fondunda olan məlumat mənbələrini əldə etmək üçün istifadə edilən olduqca əhəmiyyətli informasiya kommunikasiya vasitələrindən biridir. Onlayn kitabxana kataloqu müəyyən bir kitabxanaya aid kitabları, videogörüntüləri, dövrü nəşrləri təsvir edən elektron bibliografik verilənlər bazasıdır. Elektron kataloq vasitəsilə məlumat mənbələri haqqında bibliografik informasiya və onların tam mətnləri vaxt və məkan məhdudiyyəti olmadan onlayn rejimdə əldə edilir. Onlayn kitabxana kataloqları kitabxana fondunu rəqəmsal mühitdə əks etdirməklə istifadəçilərə müxtəlif axtarış parametrləri (mövzu, sərəlvə, müəllif adı, açar sözlər, ISBN, ISSN və s.) təqdim edərək onların informasiya mənbələrinə daxil olmalarına kömək edir. Kataloqlar çox növlü bibliografik vəsaitlərdir. Kataloqun növləri içərisində toplu kataloqların xüsusi yeri vardır. Birdən çox kitabxananın kataloqunun birləşməsindən ibarət olan həm ənənəvi, həm də onlayn toplu kataloqlar tələb olunan lazımi informasiya mənbələrinin hansı kitabxanada olması barədə məlumat vermək baxımından əhəmiyyətlidir. Bu gün bir çox beynəlxalq (OCLC WorldCat), milli (COPAC, LIBRIS) və regional (OhioLink, MELVYL) toplu

kataloqlar onlayn formada fəaliyyət göstərir. Toplu kataloqlara nümunə olaraq beynəlxalq səviyyədə OCLC və RLIN, WorldCat və milli səviyyədə AZLIBNET-i göstərmək olar.

Məsələnin izahı: OCLC - Onlayn Kompüter Kitabxanası Mərkəzi və RLIN - Tədqiqat Kitabxanaları İnformasiya Şəbəkəsi, həm milli (həm də beynəlxalq) bibliografik verilənlər bazaları kimi xarakterizə edilən iki onlayn toplu kataloqdur. Hər iki verilənlər bazası kooperativ kataloqlaşdırma şəbəkələri kimi qurulan, lakin qısa müddət ərzində resursların mübadiləsi, emal xərclərinin azaldılması və üzv kitabxanaların kolleksiyalarına çıxışın təkmilləşdirilməsi istiqamətində fəaliyyətlərini genişləndirən qeyri-kommersiya şirkətləri tərəfindən idarə olunur. Əvvəlcə hər iki şəbəkə müəyyən istifadəçi qruplarına və kitabxanalara xidmət göstərirdi, lakin təşkilatların böyüməsi ilə indi tədqiqat kitabxanaları üçün də proqramlar mövcuddur. Verilənlər bazaları öz şəbəkə korporasiyalarından və ya regional kitabxana şəbəkələri və kitabxana xidməti agentlikləri vasitəsilə kitabxanalara təqdim olunur. Hər iki baza mütəmadi olaraq yenilənən məşinlə oxunan formada olan Konqres Kitabxanasının bütün kataloqlarını, eləcə də digər kitabxanalardan alınan kataloqlaşdırma və resurs məlumatlarını ehtiva edir. Bazalarda həm ənənəvi həm də rəqəmsal materiallar təqdim olunur: kitablar, seriyalı nəşrlər, xəritələr, arxiv və əlyazma materialları, vizual materiallar, səs yazıları, notlar və məşinlə oxunan məlumat faylları. Bu verilənlər bazasında üzv kitabxanalar arasında mənbələr mübadiləsini asanlaşdırmaq üçün kitabxanalararası abonement sistemi mövcuddur.

OCLC verilənlər bazasında Konqres Kitabxanasından və üzv kitabxanalardan mütəmadi olaraq alınan yeni materialların kataloqlaşdırılması, köhnə kataloq qeydlərinin dəyişdirilməsi və OCLC tərəfindən maliyyələşdirilən bəzi kolleksiyaların orijinal kataloqu ilə təmin olunan və daim genişlənən bibliografik və məkan məlumatları bazası vardır. Tarixçilər üçün maraq doğuran ən diqqətəlayiq layihələrdən biri də ABŞ-ın Humanitar Elmlər üzrə Milli Fondu tərəfindən dəstəklənən Birləşmiş Ştatlar Qəzet Proqramıdır. "Wing Short Title Catalog" və "Amerika dövrü nəşrləri" seriyası kimi əsas mikrofilm tədqiqatçıların kolleksiyadakı jurnallardakı ayrı-ayrı elementləri tapa bilmələri üçün xüsusi müəllif və başlıq səviyyəsində kataloqlaşdırılmışdır.

WorldCat, OCLC qlobal kooperativində iştirak edən 123 ölkənin 17.900 kitabxanasının fondunu əks etdirən toplu kataloqdur. WorldCat OCLC Inc tərəfindən idarə olunur. OCLC 1967-ci ildə Fred Kilgorun rəhbərliyi ilə təsis edilmişdir. Elə həmin il OCLC sonradan WorldCat-a çevriləcək toplu kataloq texnologiyasını inkişaf etdirməyə başlamışdır, ilk kataloq qeydləri isə 1971-ci ildə əlavə edilmişdir. Baza, OCLC təşkilatının tərkib hissəsi olaraq dünyanın 170 ölkəsindən 72 mindən çox kitabxana tərəfindən birgə yaradılmışdır. 2006-cı ilin avqust ayından etibarən bu verilənlər bazasında worldcat.org veb saytı vasitəsilə sərbəst şəkildə axtarış aparmaq mümkün oldu.

Abonə olan üzv kitabxanalar dünyanın ən böyük bibliografik verilənlər bazası olan WorldCat bazasını birlikdə qoruyurlar. OCLC WorldCat-ı kitabxa-

nalara pulsuz təqdim edir, lakin kataloq digər OCLC abunə xidmətlərinin (məsələn, resurs paylaşımı və fondun idarəedilməsi) əsasını təşkil edir. WorldCat geniş ictimaiyyət və kitabxanaçılar tərəfindən kataloqlaşdırma və tədqiqat üçün istifadə olunur. WorldCat 470 dildə müxtəlif növdə 240 milyondan çox qeydləri ehtiva edən dünyanın ən böyük bibliografik verilənlər bazasıdır.

2003-cü ildə, OCLC, abunə olduğu üzv kitabxanalarındakı kolleksiyaların əlçatarlığını artırmaq üçün WorldCat-dan tərəfdaş veb saytları və kitab satıcıları üçün qısaldılmış qeydləri təqdim etməklə "Açıq WorldCat" pilot proqramına başlamışdır.

2005-ci ilin oktyabrında OCLC texniki heyəti WikiD adlı wiki layihəyə başlayaraq, oxucuların hər hansı bir WorldCat qeydi ilə əlaqəli şərh və strukturlaşdırılmış sahə məlumatlarını əlavə etmələrinə imkan yaratdı. WikiD daha sonra mərhələli şəkildə ləğv edildi ancaq WorldCat sonradan istifadəçilər tərəfindən formalaşdırılan məzmunu başqa üsullarla daxil etdi.

2006-cı ildə hər kəsin WorldCat'i təkə əvvəlki on ildən çox müddətdə internetdə mövcud olan abunə "FirstSearch" interfeysi vasitəsilə deyil açıq veb saytında birbaşa axtarış etməsi mümkün oldu. "FirstSearch" interfeysi vasitəsilə daha mürəkkəb WorldCat axtarışları üçün seçimlər hələ də qalmaqdadır.

2019-cu ilin may ayına olan məlumata görə, WorldCat 2.8 milyarddan çox fiziki və rəqəmsal kitabxana aktivlərini və 100 milyondan çox insanın daxil olduğu WorldCat şəxslərinin məlumat bazasını təmsil edən 484 dildə 450 milyondan çox bibliografik qeydi ehtiva edir.

WorldCat, OCLC-ni kataloqlaşdırma vasitəsi kimi istifadə edən, dünyanın hər yerində fəaliyyət göstərən kitabxana kataloqçuları tərəfindən yaradılmış MARC formatında qeydləri ehtiva edir və bu MARC formatı qeydləri digər kitabxanaların lokal kataloq sistemlərinə də yüklənə bilər.

Bu, kitabxanalara hər yeni element üçün sıfırdan yeni bir kataloq yaratma prosesinə ehtiyac olmadan lokal (yerli) kataloqlarına əlavə etdikləri materiallar üçün qeydləri tapmağa və yükləməyə imkan verir.

WorldCat real vaxt modeli deyil, toplu emal modeli üzərində işləyir. Yəni WorldCat qeydləri real vaxt və ya hər gün əvəzinə, əsas kitabxana kataloqları ilə fasilələrlə sinxronlaşdırılır. Nəticə etibarilə:

- WorldCat müəyyən bir materialın müəyyən bir kitabxanaya məxsus olduğunu göstərir, lakin həmin kitabxananın şifrəsini təmin etmir.

- WorldCat materialın hazırda borc götürüldüyünü, itirildiyini, bərpa və ya təmir edildiyini və ya birbaşa istifadəçilərin əldə edə bilməyəcəyi fonda aparıldığını göstərmir (bununla tələbatçıları axtarış tələblərini təqdim etməyə və gözləməyə məcbur edir).

- Bundan əlavə, WorldCat bir kitabxananın müəyyən bir sərəlvhənin çoxlu nüsxəyə sahib olub olmadığını göstərmir.

WorldCat OCLC və minlərlə kitabxana heyətinin yaradıcılığının və yemlikçiliyinin təzahürüdür. Kəmiyyət və keyfiyyəti baxımından bənzərsiz olan

WorldCat kitabxana kolleksiyalarını dünya miqyasında əlçatan edir. OCLC-nin kataloq və verilənlərin keyfiyyəti üzrə mütəxəssisləri qrupu WorldCat-ın mümkün olan ən yüksək keyfiyyətdə olmasını təmin etmək üçün WorldCat qeydlərini daim yeni və redaktə edilmiş məlumatlarla zənginləşdirir.

Kitabxanalara yüksək keyfiyyətli kitabxana metadataları və bibliografik qeydləri bir-birləri ilə bölüşmək imkanı qazandırmaqla WorldCat kitabxana işçilərinə orijinal kataloqlaşdırma sərəft etdikləri vaxtı kəskin şəkildə azaltmağa kömək edir. 2018-ci ildə OCLC üzvü kitabxanaçılar WorldCat-dan kataloqa daxil edilmiş materiallarının 94%-ni kopyaladılar bununla da hər sərəlvhəyə orta hesabla 10 dəqiqə qənaət etdilər. Bu kitabxanaçılar həmin il 21,187.275 adda kataloqu kopyaladılar, bununla da kollektiv olaraq təxminən 3,5 milyon saat vaxta qənaət etməyə nail oldular.

OCLC WorldCat, dünyanın ən əhatəli bibliografiyasını hazırlayan beynəlxalq qurumların toplu kataloqudur. O, dünya kitabxanalarında 62 milyondan çox kitab və digər materialların siyahısını təqdim edir.

WorldCat aşağıdakıları müəyyən etmək üçün istifadə edilir:

- istənilən nəsrə sahib ən yaxın qurumun yeri
- müəyyən bir mövzuda hansı kitab və digər materialların mövcudluğu
- sitat dəqiqliyi

Dünyanın bir sıra iri kitabxanaları bibliografik yazıların elektronlaşdırılması sahəsində nüfuzlu təşkilatlardan olan ABŞ-ın Onlayn Kompüter Kitabxana Mərkəzi ilə (ing. OCLC-Online Computer-Library Center) birlikdə toplu elektron kataloq yaradırlar. MARC ailəsinə məxsus beynəlxalq formatlardan istifadə etməklə elektron kataloq sistemini quran kitabxanalar müqavilə əsasında OCLC-dan hazır bibliografik yazıları öz elektron kataloq sistemlərinə və əksinə konvertasiya edirlər (2, səh 72)

OCLC elektron toplu kataloqu vasitəsilə oxuculara 30 milyon bibliografik yazı vahidinin elektron nüsxəsini təqdim edir. Hazırda OCLC özünün elektron kataloq sistemi, 7 istiqamət üzrə tammətli verilənlər bazası, elektron kitabxanası, konvertasiyaya hazır olan milyonlarca bibliografik yazıları ilə minlərlə kitabxanaya xidmət edir.

Türkiyədə sözü gedən sahədə bənzər inkişaf meyilləri olsa da, toplu kataloqlar ənənəvi çap mühitində üstünlük təşkil etməkdədir. Ölkədə bütün kitabxana məlumat mənbələrini və verilənlər bazalarını əhatə edən tədqiqatların və elmi yanaşmanın olmaması səbəbindən elektron mühitdə toplu kataloqlar yaratmaq söyləri 2006-cı ildən bəri arzuolunan səviyyəyə çata bilməmişdir.

Dövlət Planlaşdırma Təşkilatı İnformasiya Cəmiyyəti Strategiyası çərçivəsində 2006-cı ildə bir sıra tədbirlər planı hazırladı. Vətəndaşlara yönəldilmiş xidmətlər çərçivəsində hazırlanan tədbirlər planından 38-ci fəaliyyət planında inteqrasiya edilmiş elektron kitabxana sistemini yaratmaq və kitabxana xidmətlərinin, kataloqda axtarış və tam mətnin əldə edilməsinin elektron mühitdə təqdim edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Fəaliyyət planında inteqrasiya edilmiş Elektron Kitabxana Sistemi Layihəsinin rəhbəri olaraq Mədəniyyət və Turizm

Nazirliyi və əlaqədar təşkilatlar; Baş Nazirlik Dövlət Arxivləri Ümumi Müdirliyi, Milli Təhsil Nazirliyi, Türkiyə Elmi və Texnoloji Araşdırma Təşkilatı – Milli Akademik Şəbəkə və Məlumat Mərkəzi (ULAKBİM) ilə Universitetlər olaraq təyin olunmuşdur. Digər tərəfdən, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, araşdırmanın aparılması məsuliyyətini Kitabxanalar və Nəşrlər Ümumi Müdirliyinə vermişdir. Protokola uyğun olaraq, ULAKBİM tərəfindən araşdırmalara başlanılıb, "İnteqrasiya edilmiş Elektron Kitabxana Sistemi" nin infrastrukturunu təşkil edən "Milli Toplu Kataloq (TO-KAT)" yaradılmış, bu da müxtəlif kataloqlar və avtomatlaşdırılmış sistemləri olan kitabxanalarda vahid bir interfeysdə axtarış aparılmasına imkan vermişdir. 2011-ci ildə isə sənədlərin bərc verilməsi sistemi (Türkiyə Sənəd Təminatı və Bərc Vermə Sistemi - TUBESS) istifadəyə verilmişdir.

1997-ci ildən bəri Rusiyada ümumrusiya kitabxana-informasiya şəbəkəsi - LIBNET proqramını yaratmaq üçün işlər görülür. Onun prioritet istiqamətlərindən biri kitabxanalarda elektron informasiya ehtiyatlarının yaradılması və istifadəçilərə təqdim olunmasıdır. 11 aprel 2001-ci ildə LIBNET Milli Kitabxana-Informasiya Mərkəzi rəsmi olaraq qeydiyyatla alındı. Müasir texnologiyalara əsaslanan elektron resursların yaradılması, mübadiləsi və istifadəsi sahəsində Rusiya kitabxanalarının əməkdaşlıq layihələrini həyata keçirmək üçün Rusiyanın iki milli kitabxanası: Rusiya Dövlət Kitabxanası və Rusiya Milli Kitabxanası tərəfindən təsis edilmişdir. Mərkəzin fəaliyyəti Rusiya Federasiyası Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən dəstəklənir. LIBNET rus kitabxana şəbəkəsinin yaradılması proqramı, Rusiya kitabxanalarının informasiyalaşdırılması vəzifəsini həyata keçirməyə yönəldilmişdir. Avtomatlaşdırılmış kitabxana texnologiyalarının inkişafındakı meyillərin analizinə əsaslanaraq demək olar ki, LIBNET proqramı vahid infrastruktur təşkil edən qarşılıqlı əlaqəli vəzifələrdən ibarət kompleks şəkildə təqdim olunur. Bu baxımdan LIBNET proqramının məqsədi müasir kompüter texnologiyaları və telekommunikasiya bazaları əsasında kitabxana fəaliyyətini təmin edən təşkilati, idarəetmə, hüquqi, maliyyə, elmi, metodiki və texniki infrastrukturun yaradılması kimi formalaşdırıla bilər.

LIBNETİN ƏSAS vəzifələri bunlardır:

1. Milli, federal və regional kitabxanaların kataloqu, toplu kataloq və milli bibliografiya kataloqu ilə əlaqəli milli və beynəlxalq standartlara əsaslanan elektron kataloqların inkişafı

2. İstifadəçilərin yerli və xarici elektron kataloqlara kommunikasiya kanalları, məlumat ötürmə şəbəkələri, habelə maqnit və optik media vasitəsi ilə çıxış imkanlarının inkişafı.

3. Elektron və ənənəvi vasitələrə əsaslanan müasir və effektiv sənəd çatdırılması sisteminin inkişafı.

4. LIBNET Rusiya Kitabxanalarının İnformasiyalaşdırılması Proqramı üçün koordinasiya və idarəetmə orqanı olaraq İdarələrarası Ekspert Şurasının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi.

5. Rusiyada informasiya və kitabxana infrastrukturunun inkişafına təkan verən qanunvericilik aktlarının işlənməsi.

6. İnformasiya və kitabxana işçilərinin təlim və ixtisasartırma işlərinin təşkili.

LIBNET layihəsinin məqsədi müasir kompüter və telekommunikasiya texnologiyaları kontekstində informasiya və kitabxana infrastrukturunun əsas elementlərinin inkişafı və kitabxana-informasiya şəbəkələrinin yaradılması, o cümlədən təşkilati, hüquqi, maliyyə və texniki məsələlərdə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsidir. Bu layihə həmçinin internetə birbaşa bağlantı təmin etməklə bir sıra kitabxanalarda kollektiv oxucu girişi nöqtələrinin, habelə fiber-optik şəbəkənin iri telekommunikasiya qovşağının yaradılmasını və kitabxana informasiya mənbələrindən optimal istifadə üçün telekommunikasiya mühtinin yaradılmasını hədəfləyir. İstifadəçilərin Rusiya və dünya ictimaiyyətinin kitabxana və informasiya resurslarına çıxışının təmin edilməsi, elektron kataloqların yaradılması və istismarı üçün maliyyə, maddi və əmək xərclərinin azaldılması da prioritet istiqamətlərdəndir.

Azərbaycanın toplu elektron kataloqu ümummilli əhəmiyyətə malik olmaqla kitabxanaların inkişafının strateji istiqamətidir. Kataloqun yaradılması Azərbaycan kitabxana resurslarının məzmunu haqqında informasiya almağa, ölkə ərazisində istifadəçilərə sənədlərin rəşional çatdırılmasını təmin etməyə, kompleksləşdirmə prosesini koordinasiya etməyə, mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırma prosesini təşkil etməyə imkan verir.

Azərbaycan Respublikasında kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması, cəmiyyətin informasiya təminatının artırılması, Azərbaycan kitabxanalarının dünya informasiya məkanına daxil olmasının təmin edilməsi məqsədi ilə "Azərbaycan Respublikası prezidenti İlham Əliyev 6 oktyabr 2008-ci il tarixində "Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi barədə sərəncam imzalamışdır. "Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı" ölkədə kitabxana-informasiya sahəsində mövcud problemlərin sistemli həllinə yönəldilmişdir. Proqramda deyilir: Bu gün elektron kataloqlar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin "Prezident Kitabxanası", M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanası, Bakı Dövlət Universitetinin Elmi Kitabxanası, Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin Mərkəzi Aparatının kitabxanası, Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanası, "Xəzər" Universitetinin Elmi kitabxanası, Qərb Universitetinin kitabxanası, F.B.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası, Şamaxı rayon və Gəncə şəhər mərkəzi kitabxanaları istisna olunmaqla, digər kitabxanalarda yoxdur.

Dövlət Proqramının həyata keçirilməsi üzrə Tədbirlər Planının 2.2 "Kitabxanaların kompüter və informasiya-proqram təminatı, respublika üzrə kompüterləşdirilmiş kitabxana-informasiya şəbəkəsinin yaradılması və inkişafı"

bölməsinə uyğun olaraq kitabxanaların informasiyalaşdırılması, kitabxana-bibliografiya proseslərinin avtomatlaşdırılması işi həyata keçirilir.

Müvafiq olaraq bir sıra kitabxanalarda elektron kataloq yaradılmışdır. Elektron kataloqlara xeyli sayda kitab, jurnal, qəzet haqqında bibliografik yazılar daxil edilmişdir. Bəzi kitabxanalarda kitabxanaya daxil olan yeni latın qrafikalı kitablara dair bibliografik təsvirləri bazaya daxil etməklə yanaşı, keçmiş dövrlərə aid kiril qrafikalı kitablar haqqında bibliografik yazıları retro bazalara daxil edilmişdir.

Mədəniyyət Nazirliyinin Kitabxana sektoru tərəfindən aparılmış monitorinqlər nəticəsində məlum olmuşdur ki, görülən işlər heç də nöqsansız deyildir. Bibliografik təsvirlərin tərtibində bu sahədə mövcud olan standartlar və qaydaların nəzərə alınmaması isə ən mühüm neqativ haldır. Bundan başqa, kitabxanalar tərəfindən təkrar bibliografik yazılar elektron kataloqa daxil edilmişdir. Bu isə artıq vaxt itirilməsinə və əmək sərf edilməsinə, axtarış apararkən axtarışın dolğun və operativ həyata keçirilməməsinə səbəb olur. Digər iki mühüm nöqsan isə kitabxanaçıların texniki kompetensiyasının tələb olunan səviyyədə olmaması və kitabxananın internetə çıxışı ilə bağlı məhdudiyyətlə bağlıdır. Bütün bu problemlər istifadəçilərin informasiya tələbatını ödəmək üçün bu sahədə vahid mərkəzin yaradılmasını zərurətə çevirmişdir. Hazırda demək olar ki, respublikanın bir çox kitabxanalarında Avtomatlaşdırılmış Kitabxana-İnformasiya Sistemi (AKİS) tətbiq edilsə də yerlərdə kataloqlaşmanın səviyyəsi müasir tələblərə cavab vermir.

Sadalanan səbəblərdəndir ki, Azərbaycan kitabxanalarının birgə Milli Kataloqlaşdırma Sistemini yaratmaq, Azərbaycanda yaradılan milli elektron resursların, bibliografik yazıların keyfiyyətini yüksəltmək, onların vahid mərkəzdən yoxlanılmasını təmin etmək və təkrarçılığı aradan qaldırmaq üçün Azərbaycan Milli Kitabxana-İnformasiya Mərkəzinin yaradılması ideyası irəli sürülmüşdür. Bu ideya aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsini hədəfləyir:

- Azərbaycan kitabxanalarının birgə kataloqlaşdırma, kitabxanaların toplu kataloqunun yaradılması sisteminin həyata keçirilməsi;
- Kitabxanalar tərəfindən əlavə vaxt, zaman, vəsait itkisinin, habelə bibliografik yazıların tərtibində nöqsan və təkrarçılığın aradan qaldırılması;
- Yaradılacaq AZLIBNET mərkəzində respublika əhəmiyyətli böyük kitabxanalar, habelə şəhər, rayon kitabxanalarının elektron resursları vahid mərkəzdən idarə olunması, onların təhlükəsizliyi təmin edilməsi;
- Kitabxanaların elektron resurslarının fasiləsiz və operativ olaraq istifadəçilərə təqdim edilməsi.

AZLIBNET Mədəniyyət Nazirliyinin dəstəyi ilə C.Cabbarlı adına Gənclər Kitabxanasının nəzdində yaradılmışdır. AZLIBNET Milli İnformasiya-Resurs Mərkəzinin Toplu kataloqu 24 saat ərzində onlayn rejimdə oxucuların və kitabxanaların çoxşaxəli sorğularına xidmət etməklə respublikanın kitabxanalarında bibliografik yazıların toplu kataloqdan birbaşa elektron kataloqa yüklənməsini həyata keçirir (AZLIBNET.az). AZLIBNET Milli İnformasiya-Re-

surs Mərkəzinin serverində respublikanın şəhər və rayon kitabxanalarının web keçidlərinin birləşdiyi vahid Web Mərkəz yaradılmışdır.

AZLIBNET layihəsi-toplu kataloq xidmət etibariləslində kitabxanalar şəbəkəsi üçün yaradılır və mərkəzləşmiş kataloqlaşdırma funksiyasını yerinə yetirir. Bununla yanaşı, həm də fərdi oxuculara da xidmət göstərir. İstifadəçi kitabxanaya daxil olan istənilən ədəbiyyatı toplu kataloqa müraciət edərək tapır və onu öz kataloquna yükləyə bilər. Oxucu istənilən anda məkandan, məsafədən, zamandan asılı olmayaraq toplu kataloqa daxil olub istədiyi sorğunu verməklə həmin ədəbiyyatın hansı kitabxanada yerləşməsinə təyin edir və onun sifarişini verir. Bir çox hallarda isə onun elektron versiyasını (əgər elektron versiyası kitabxana tərəfindən hazırlanıbsa) oxuya bilər. Belə ki, toplu kataloqa daxil olub axtarış verdikdə sorğuya uyğun AZLIBNET toplu kataloqunda respublika kitabxanalarının elektron kataloqunda olan bibliografik yazılar görünür, bu da ayrı-ayrılıqda həmin kitabların hansı kitabxanada olduğunu göstərir. Toplu kataloqdan istifadə etməklə komplektləşdirmə ilə məşğul olan kitabxanaçı daha onun təsvirini etmir, bununla da vaxta, işçi qüvvəsinə qənaət edilir.

AZLIBNET toplu kataloqunun bibliografik yazıları respublikanın bir sıra iri kitabxanalarının kataloqunu əks etdirir:

✦ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası

✦ M.F.Axundov adına Milli Kitabxana

✦ Azərbaycan Diplomatik Akademiyasının Elmi Kitabxanası

✦ AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası

✦ BDU-nun Elmi Kitabxanası

✦ Neft Akademiyasının Elmi Kitabxanası

✦ Respublika Elmi-Pedaqoji Kitabxanası

✦ Dövlət Dillər Universitetinin kitabxanası

✦ Polis Akademiyasının kitabxanası

✦ Turizm İnstitutunun kitabxanası

✦ C.Cabbarlı adına Respublika Gənclər Kitabxanası

✦ F.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası

Toplu kataloq kitabxana-bibliografiya proseslərinin dünya standartlarına uyğun səviyyədə qurulan bütün AKİS bibliografik yazılarını konvertasiya edir. Elektron kataloqda axtarış və kitabın (təsvirin) birbaşa hansı proqram təminatı olmasından asılı olmayaraq, işlək sistemə, yəni local kataloqa yüklənməsini təmin edir. Z39.50 protokolla işləyən istər Azərbaycan, istərsə də xaricdə olan kitabxanaların hamısı bu toplu kataloqdan istifadə edə bilər. Toplu kataloqda axtarış bir neçə formada aparılır: kitabın müəllifi, sərəlvhəsi, nəşr ili, redaktoru, tərtibçisi, beynəlxalq qeydiyyat nömrəsi (ISBN), KBT, nəşriyyat. Ancaq bütün rekvizitlərin daxil edilməsi vacib deyil. Məsələn, kitabın müəllifini, sərəlvhəsini və ilini daxil etməklə toplu kataloqda həmin müəllifin bütün kitabxanalarda mövcud olan kitablarının siyahısı kitabxanaların adı göstərilməklə sı-

ralanır. İstifadəçi istənilən təsviri yükləyə bilər. Toplu kataloqun müsbət cəhətlərindən biridə odurki, həm Mədəniyyət Nazirliyinin nəzdində olan kitabxanalar, həm də qabaqcıl texnologiyaya, zəngin bibliografiyaya malik Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanasının bibliografik yazıları kataloqda əksini tapmışdır.

Toplu kataloqa daxil olan bibliografik yazılar respublikanın iri və tanınmış kitabxanalarının mütəxəssisləri tərəfindən beynəlxalq təsnifləşdirmə sistemlərinin yenilənmiş qaydaları ilə hazırlanmışdır. İstər fərdi oxucu, istərsə də kitabxanalar Google axtarış saytında AZLİBNET-in toplu kataloqunun xidmətlərindən istifadə edə bilər. Lakin Google axtarış saytında həm AZLİBNET Milli İnformasiya-Resurs Mərkəzinin (webmərkəzin) fasiləsiz işləyən web kataloqları, həm də digər sonsuz sayda olan müxtəlif axtarış resursları mövcuddur. Toplu kataloqdan yararlanmaq üçün azlibnet.az saytından birbaşa istifadə etmək isə əlbəttə daha səmərəlidir.

AZLİBNET-in əsas vəzifəsi Mədəniyyət Nazirliyinin tabeliyində olan respublika əhəmiyyətli böyük kitabxanalar, habelə şəhər (rayon) kitabxanalarının elektron resurslarının vahid mərkəzdən idarə olunmasına, onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə, elektron resurslarının istifadəçilərə fasiləsiz və operativ olaraq təqdim edilməsinə, kataloqlaşdırma zamanı əlavə vaxt, vəsait itkisinin, habelə bibliografik yazıların tərtibində nöqsan və təkrarçılığın aradan qaldırılmasına nail olmaqdır.

Nəticə: Hal-hazırda yüzlərlə nəhəng elektron toplu kataloqlar, kitabxana şəbəkələri kataloqları və kitabxana konsorsiumu kataloqları və s. (əksəriyyəti Z39.50 kompüter şəbəkə protokoluna əsaslanır və beynəlxalq internet bağlantısı üçün TCP/ IP şəbəkə protokoluna qoşulur) dünyada iri kütləvi və akademik kitabxanalarda tətbiq edilən böyük layihələrdir. Xüsusən də Avropa, Şimali Amerika və Yaponiyada kitabxanaların toplu kataloq təcrübəsini qənaətbəxş hesab etmək olar. Toplu kataloq təkcə kataloqçular üçün deyil, həm də kitabxana istifadəçiləri, tədqiqatçılar, müəllimlər, siyasətçilər, yazıçılar, jurnalistlər, alimlər, kitab satıcıları, tələbələr və s. üçün də çox əhəmiyyətlidir. Bundan başqa kitabxanalarda kitabxanalararası abonement sorğusu edən istifadəçilər və ya bu cür tələblərlə işləyən kitabxanaçılar üçün toplu kataloqlar xüsusi rol oynayır.

Əsasən dövlət vəsaiti hesabına yaradılan bəzi elektron toplu kataloqlardan istifadə ödənişsizdir. Digərləri isə, xüsusilə kommərsiya şirkətləri tərəfindən idarə olunan toplu kataloqlar ödənişli abunəlik tələb edir. Hal hazırda yalnız bir böyük global toplu kataloq var. Bu OCLC'nin İlk Axtarış xidmətlərinin bir hissəsi olan məşhur Worldcat kataloqudur. Son hesablamalara görə, Worldcat verilənlər bazası vasitəsilə dünyanın 83 ölkəsində 45.000-dən çox kitabxananın resurslarından istifadə etmək mümkündür.

İndi, getdikcə daha çox insan elektron resursları ənənəvi mənbələrdən üstün tutur, çünki bu, vaxt və pula qənaət etmək deməkdir. Bununla yanaşı, böyük həcmdə müxtəlif elektron resurslar, bəzən bir çox insanın onların çatışmazlıqları

barədə düşüncələrinə yol açır. Elektron resursun vacib bir növü kimi onlayn kataloq olduqca əlverişli və aktualdır. Əlavələr, silinmə və dəyişikliklər istənilən vaxt edilə bilər və nəticələr dərhal istifadəçilərə təqdim olunur. Ancaq bu da öz növbəsində olduqca bahalı prosesdir. Onlayn toplu kataloqun əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, istifadəçilər yerli, milli və beynəlxalq kataloqlaşdırıcı bazalara uzaq məsafədən də daxil ola bilərlər. Eyni zamanda onlayn kataloqdakı verilənlər bazası, lazım olduqda, onlayn olaraq və ya tez-tez fasilələrlə yenilənə bilər. Lakin bəzi çatışmazlıqlar da yox deyil. Məsələn: orfoqrafiya baxımından daha həssasdır, hər hansı bir səhv gözlənilməz və ya fərqli informasiyaların kompüter ekranında çap olunmasına səbəb olur, məlumat əldə etməyin yeni üsulları və ya istifadəçilər üçün təlim tələb edir, kompüterin enerjisinin tükənməsi və ya digər səbəbdən kataloqdan istifadə imkanı məhdudlaşır və s.

Onlayn kataloq kimi axtarış platformaları bibliografik informasiyanın tamamilə yeni və rahat əldə edildiyi bir fenomen olmaqla ideal bir mühit təklif edir. Onlayn kataloqların tətbiqi və istifadəsi kitabxana-informasiya sahəsindəki tədqiqatlar üçün önəmli nəzəri töhfələr verməklə yanaşı, həm də onlayn oxuculara, məzmun yaradıcılarına və menecerlərə də praktiki nəticələr əldə etməyə fürsət verir. Toplu kataloqun tətbiq paradigmalığının elektron informasiya mühitində realizə edilməsi öz effektivliyə görə ayrı ayrı ölkələrdə fərqlənir. Bu fərqlər təkcə kataloqun mövcudluğu ilə deyil, həm də sorğunun əməli nəticələrinə və informasiyanın əldə edilməsi imkanına əsaslanır. Araşdırma elektron bibliografik informasiya təminatında onlayn toplu kataloqun tətbiq olunmasının faydalı olduğunu göstərir. Bununla birlikdə, sözü gedən sahədə çatışmazlıqların olmağı da reallıqdır. Lakin elektron mühitin kitabxanaları informasiya əsrinə, yeni texnologiyaya adaptasiya etməsi, kitabxanaların innovasiyaları qəbul etməsi bu sahənin perspektivləri barədə müsbət proqnozlar verməyə əsas verir.

Ədəbiyyat

1. Barton W. Trawick, Johanna R. McEntyre. Bibliographic databases, USA, 2003, 16
2. Cəfərov.C. Kitabxana-informasiya xidmətində elektron kataloq. Bakı: Proqres, 2012, 224 s.
3. Степанов В. Интернет в профессиональной информационной деятельности / В. Степанов, Г. Елфимова //URL: <http://textbook.openweb.ru/index.html>.
4. Фокеев В.А. Электронная библиография в системе современных научных коммуникаций / В.А. Фокеев // Вопросы библиографоведения / Рос. гос. б-ка. – М., 2004. – С. 39 – 51.
5. A.I.U, A.I.Pınar. Elektronik bilgi kaynaklarının seçimi//Bilgi dünyası.-2003., № 4 (1).-S 1-14
6. azlibnet.az
7. books.google.com
8. toplukatalog.gov.tr
9. worldcat.org

Rəyçi: p.ü.f.dok., dos. S.P.İsmaylova